

25. Cummings E. E. Complete Poems, 1904-1962 / E. E. Cummings. – New York : Liveright Publishing Corporation, 1991. – 1102 p.

26. Levertov D. Poems / Denise Levertov // Classic Poetry Series. The World's Poetry Archive, 2004. – 61 p. – Режим доступу до збірки: http://www.poemhunter.com/i/ebooks/pdf/denise_levertov_2004_9.pdf

27. Shellenberg W. Shreiben, werten, überzeugen // Sprachpflege. – 1974. – Н. 11. – S. 227–230.

Анотація

У статті аналізуються пунктуаційні графічні засоби й пунктуаційні знаки як виражальні засоби сучасної американської та української поезики. Досліджується візуалізація постмодерністського віршованого тексту за допомогою графічних засобів, зокрема пунктуації.

Ключові слова: пунктуація, графічні знаки.

Аннотация

В статье анализируются пунктуационные графические средства и пунктуационные знаки как выразительные средства современной американской и украинской поэтики. Исследуется визуализация постмодернистского стихотворного текста с помощью графических средств, в частности пунктуации.

Ключевые слова: пунктуация, графические знаки.

Summary

The punctuation graphical means and punctuation marks as the expressive means of the modern American and Ukrainian poetics are analyzed in the article. The visualization of the postmodern verse text with the help of the graphical means, punctuation in particular, is been researched.

Key word: punctuation, graphical mean.

УДК 811.161.2'271

Гавриш М. М.

СТАТУСНО ФІКСОВАНИЙ МОВЛЕННСВИЙ АКТ ПРОХАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА)

Мовознавці описали прохання як пом'якшене спонування, що здійснюється в інтересах адресанта у структурно-семантичному [8; 9; 11; 12] та комунікативно-прагматичному [4] аспектах. Прохання досліджують у контексті слов'янського етикету [1; 7; 10; 13]. Соціолінгвістичний аналіз прохання в українській мові розглянуто на матеріалі епістолярного стилю [8]. І все ж цілісного дослідження мовленнєвого акту прохання ще немає. Тому завдання статті – виявити особливості функціонування мовленнєвого акту прохання в асиметричній

ситуації спілкування („нижчий → вищий”), з’ясувавши кореляцію між соціальним статусом мовців і мовними засобами вираження прохання. Матеріалом для аналізу слугують приклади діалогічного мовлення та авторські коментарі, відібрані з художньої прози Івана Франка¹.

Комунікативний акт прохання серед інших директивних актів має такі ознаки: волевиявлення відбувається в інтересах адресанта з нижчим соціальним та комунікативним статусом; дія, про яку просять, може бути виконана або не виконана (за невиконання дії адресату не загрожують жодні санкції). Отже, ситуація прохання характеризується наперед заданою нижчою позицією адресанта і вищою адресата, що дозволяє віднести директивний акт прохання до соціально фіксованих мовленнєвих актів із висхідним статусним вектором адресанта.

Статусно фіксований мовленнєвий акт прохання містить п’ять типових компонентів: 1) початок розмови; 2) звертання; 3) прохання про прохання; 4) мотивація прохання; 5) власне прохання [3, с. 124]. Центром мовленнєвої дії є власне прохання, початок розмови і звертання репрезентують фатичну комунікацію, а прохання про прохання і мотивація – додаткові компоненти, які мають місце в ситуаціях, що характеризуються великою різницею соціальних статусів комунікантів, офіційністю, субординаційним реєстром спілкування тощо.

Прохання, як і накази, ілюструють спробу спонукати когось щось зробити, однак ступінь примусу і вибір реакції, зокрема допустимість відмови, у них різні. Адресат у ситуації прохання сприймається як особа, яка не зобов’язана, а тільки може задовольнити бажання мовця. Прохання і відповідь на нього утворюють діалогічні єдності, які, залежно від реакції, можуть бути гармонійні чи опозитивні. Реакцією на прохання виступає виконання запропонованої дії, можливість дискусії, право на відступ і навіть відмова. Директивний акт наказу не передбачає такої “свободи” вчинків, невиконання наказів призводить до конфлікту.

1. Функції директивних актів прохання

Дослідники виділяють два блоки функцій директив зі значенням прохання: інтеракціональні та актомовленнєві.

1.1. Інтеракціональні функції: апелятивна, ієрархізуюча та емоційна, що уможливають ситуацію спілкування. Апелятивна функція прохання полягає в тому, що воно стає стимулом привернення уваги для подальшого інформаційного висловлювання: – *Я би хотів просити... Я би мав пану щось сказати...* (Перехресні стежки, т. 20, с. 312). Ієрархізуюча функція ґрунтується на ввічливості і дозволяє виділити на

¹ Див.: Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986. Покликання подаємо у круглих дужках, вказуючи на назву твору, том і сторінку.

комунікативній осі нижчу позицію прохача і вищу позицію виконавця послуги. В інституційній сфері при нерівності статусів, особливо коли і на так низьку комунікативну позицію прохача накладається низький соціальний статус, роль ієрархізуючої функції стає особливо актуальною: – *Прошу дуже, ласкавий пане судіє, і то тим більш, що мої гроші, як я вам сказав уже знайшлися* (Петрії і Довбушуки, т. 22, с. 404). Мовець здебільшого це усвідомлює, знаючи, що просити треба ввічливо, виявляючи своє шанування адресатові, тому що факт вербального прохання не набере ілюктивної сили [10, с. 68]. Емоційна функція характерна для ситуації благання, моління, коли мовець, виражаючи свій емоційний стан, апелює до почуттів співрозмовника і тим самим викликає співчуття, жалість, а відтак і бажання виконати послугу [1, с. 158]: – *Але ж ...на милість бога ...ваша ясновельможність ...не дайте марно пропадати чоловікові!* (Петрії і Довбушуки, т. 22, с. 432).

1. 2. Актомовленнєві функції. Основною з них є вираження мовцем увічливого звертання до співрозмовника з метою спонукати його до виконання / невиконання певної дії („прохаю, хочу, щоб ти виконав / не виконав дію, у якій я зацікавлений”). Залежно від типу дії, до якої спонукає адресант, виокремлюємо 1) прохання про виконання мовленнєвої послуги та 2) прохання про здійснення дієвої послуги [1, с. 159].

Наведемо приклади прохань першого з названих різновидів.

Спонукають адресата до такої мовленнєвої реакції, яка б надала адресантові потрібну інформацію „просячи, хочу, щоб ти поінформував мене”. Єврей до панича: – *А прошу, вельможний паничу, скажіть мені, як вас маю звати?* (Гава і Вокун, т. 18, с. 174).

Передають прохання про дозвіл здійснити дію, маючи значення „прошу дозволу”. Мовець очікує реакцію згоди, що дозволить йому виконати певну дію, стосовно якої існують перешкоди, обмеження чи заборони. Наприклад, селяни до поміщика: – *Просимо вельможного пана, чи позволите нам сказати те слово, задля якого ми сюди прислані?* (Великий шум, т. 22, с. 249). Мовці у момент комунікативного акту перебувають у залежному від адресата стані і в його згоді особисто зацікавлені. Особа, що використовує подібні форми прохання, сигналізує, що нічого не хоче робити без дозволу адресата і тим самим обезвладнює себе [14, с. 181].

Спрямовані на таку реакцію адресата, яка б викликала рішення вибачити. Учень до учителя: – *Прошу отця професора! Я вже буду вчитися! Не буду ні їсти, ні спати, доки не навчуся всього! Прошу мені дарувати ще сей раз! Лиш сей остатній раз!* (Отець-гуморист, т. 21, с. 303).

Другий із названих різновидів прохань – про здійснення дієвої послуги. Вони виражають упрошування, переконування, благання, моління і передбачають дієву відповідь адресата (виконання пропонуваної дії). Селяни до адвоката: – *Та ми би просили, аби пан були такі ласкаві таки віддати нам наші папери.*

Євгенієві мовби води холодної бухнув у лице. Не говорячи нічого, він зібрав, які мав, папери, що відносилися до їх процесу, і віддав їм (Перехресні стежки, т. 20, с. 249).

2. Мовні форми вираження прохання

Використовуючи директивні акти прохання, мовець намагається досягнути задуманого перлокутивного ефекту за рахунок впливу на волю, свідомість, почуття адресата. Вплив цей здійснюється, насамперед, за допомогою мовних засобів, які не довільні та випадкові, а закономірні і системні, представлені майже на всіх рівнях мовної системи.

2. 1. Морфологічні засоби

2. 1. 1. Перформатив *прошу*. Структури з ним найбільш диференційовано і експліцитно виражають прохання. Дієслово не вказує на дію, яку повинен зробити адресат, але потребує обов'язкового вживання при собі інших дієслів, саме вони й називають дію. У текстах художньої прози Івана Франка знаходимо різні комбінації елементів.

Сполучення перформатива *прошу* з інфінітивом. Патер до пріора монастиря: – *Зараз буду мати честь виявити вам се, покvapно відмовив патер, – покірно прошу вислухати мене* (Чума, т. 16, с. 304).

Сполучення перформатива *прошу* з дієсловом із заперечною часткою *не*. Офіціал до адвоката: – *Прошу, пане меценас, не відмовте мені сього. Дуже вас прошу. <...> Прошу не сперечатися, не вступлюся, поки не пристанете* (Перехресні стежки, т. 20, с. 255).

Сполучення перформатива *прошу* з дієсловом у формі наказового способу з часткою *хай* (*най*). Слуга до священика: – *Прошу, най уже єгомость ідуть! Зайдемо в садок, там є лавка, то можуть єгомость сісти* (Основи суспільності, т. 19, с. 189). Аналітична форма наказового способу продуктивна, оскільки суспільно усталені норми передбачали звертання до співрозмовника, вищого за соціальним статусом чи віком, за допомогою множини шани.

Сполучення дієслівної форми *просив би* (умовний спосіб) з інфінітивом. Слуга до священика: – *Я би отця духовного о щось просив* (Основи суспільності, т. 19, с. 189).

2. 1. 2. Іменний перформатив *просьба* зі словами, що конкретизують значення прохання, або без них. Офіціал до адвоката: – *Я до пана меценаса справді з одною маленькою просьбою* (Перехресні стежки, т. 20, с. 254).

У творах Франка не знаходимо іменного перформатива „прохання” як синонім до слова „просьба”, що свідчить про відсутність функціонального навантаження цієї лексичної одиниці в західноукраїнській мовленнєвій практиці.

2. 1. 3. Дієслова у формі наказового способу 2-ї особи однини чи множини; вживаються вкрай рідко, оскільки перевага надається звертанню через третю особу. Сільська дівчина до священика: – **Зробіть се, єгомостику, зробіть!** Нехай він не турбується мною (Основи суспільності, т. 19, с. 199).

Подібні форми можуть мати показники ввічливості: частки *будь, нехай*, вставні словосполучення ввічливості *коли ласка Ваша, будь ласкав*, звертання.

2. 1. 4. Імперативна форма зворотів ввічливості *будь ласкав, будьте добрі*, що мають прагматичну та етикетну цінність. Адресант визнає, що завдає труднощів адресату, і закликає його до люб’язності. Жебраки до слуг (пастухів): – **Будьте ласкаві, панове, сказати нам** куда дорога до Жидачева і чи далеко маєм іти? (Петрії і Довбушуки, т. 14, с. 185).

2. 1. 5. Дієслова у формі умовного способу, які через внесення відтінку бажаності посилюють чемність прохання. Ще більші можливості надають заперечні вирази, вжиті разом з умовним способом. Слуга до священика: – *І для того я хотів просити – тільки най єгомость не гніваються за мою смілість! – чи не схотіли би єгомость самі з нею переговорити?* (Основи суспільності, т. 19, с. 191).

Умовний спосіб без заперечення має дещо фамільярне і не дуже ввічливе звучання, може сприйматися як пряме питання.

2. 1. 6. Дієслова *могти, осмілюватися*. Я-орієнтовані (у 1-й особі) форми з дієсловом *могти*, наміром яких є з’ясувати можливості мовця, типові для прохання про дозвіл, де альтернативну дію після отримання дозволу виконуватиме сам мовець; я-орієнтовані форми з дієсловом *осмілюватися*, що передбачає ненав’язливе з’ясування можливостей і прав мовця. Патер до пріора монастиря: – *Я дуже добре знаю, clarissime, що рапорт ваше діло, і, власне, для того осмілююсь трудити вас своєю просьбою, щоб ви могли виложити мої думки й міркування і подати їх у своєму рапорті вітцю провінціалові, розуміється, коли вони покажуться вам того гідними і до чогось здалими* (Чума, т. 16, с. 301). (У цьому прикладі маємо застарілу формулу звертання до сановної особи, що вживається для підкреслення обережності, скромності адресанта [5, с. 491]).

Ти-орієнтовані (у 2-й чи 3-й особі) форми з дієсловами *могти*, що акцентують увагу на можливості / неможливості реалізувати адресатом бажане й тим самим підкреслюють ненав’язливість прохання. При цьому

адресант реалізує прохання з випередженням [14, с. 181]. Поліційний ревізор до капітана: – *А не міг би мені пан капітан сказати, чи не живе тут яка пані капітанова?* (Для домашнього огнища, т. 19, с. 118).

2. 2. Синтаксичні засоби

Розповідні речення. Найповніше та найадекватніше значення ввічливого прохання передається або розповідним складнопідрядним реченням з інтонацією прохання, що має предикат *прошу* (*просимо*) в головній частині, або простим реченням з номіналізованою підрядною частиною. Робітник до будовничого: – *Та й просив би-м визначити мені, де маю ставати* (Борислав сміється, т. 15, с. 297).

Питально-спонукальні речення. Передають непрямі прохання [2, с. 180], щодо форми – це фразеологізовані одиниці мови [1, с. 166], оскільки більшість із них уже конвенціоналізувалася. Питальна форма, що виражає невпевненість, вважається більш ввічливою порівняно з розповідною. Таке прохання ніби надає можливість відмовитися від виконання запропонованої дії, відповіді „ні” [6, с. 55]. Жебраки до слуг (пастухів): – *Ей, коби ви були такі добрі, дозволили нам ту троха передіратися?* – *спитав знов сліпий* (Петрії і Довбушуки, т. 14, с. 185).

2. 3. Лексичні засоби.

Поряд із граматичними засобами лексичні засоби посилюють ввічливість і некатегоричність прохання. Щоб попередити небажання адресата виконати послугу, вдаються до запобіжних засобів: за допомогою слів *малий, маленький* вказують, що для виконання прохання потрібні незначні зусилля: – *Я до пана меценаса справді з одною маленькою просьбою* (Перехресні стежки, т. 20, с. 254).

Для попередження незручності, яку прохання може завдати адресатові, мовець використовує інтенсифікатори *занадто великий*: – *Не знаю, як і казати. Може, се буде занадто велика претензія з мого боку ...* (Перехресні стежки, т. 20, с. 254).

Поширеними є слова, які позначають інтенсивність, якісні ознаки акту прохання: *дуже, покірно*.

2. 4. Стилiстичні засоби

Щоб підкреслити свій підлеглий стан, вихованість, комуніканти з нижчим соціальним статусом удаються до нанизування кількох синонімічних засобів вираження ввічливості: вживання пошанної множини, звертань, форм ввічливості, умовного способу, питальних речень тощо.

Важливим засобом є повтор, який на комунікативному рівні посилюється лексичними, граматичними і синтаксичними засобами, що збільшують ступінь ефективності впливу на партнера. Повтор може виникати і внаслідок самокорекції як результату підбору прагматично

ефективнішого звороту чи стратегії спілкування. Єврей (позивач) до адвоката: – *Bitte Sie, Herr, auf ein Wort!*²

– *Чого вам треба?* – запитав його Євгеній.

– **Я би хотів просити... Я би мав пану щось сказати...**

– *Говорить* (Перехресні стежки, т. 20, с. 312).

Перша фраза, сказана німецькою мовою, виявилася неадекватною при звертанні до адвоката, що захищає інтереси простого люду. Єврей вдається до корекції висловлювання: формулюючи нові репліки українською мовою, вживаючи умовні речення, звертання через третю особу, мовець сподівається на позитивну реакцію співрозмовника.

Маршалок до графа: – *Однако я **просив би конче** коханого графа **прочитати** його, – чемненько мовив пан маршалок. < ... > – **В усякім разі дуже прошу** любого графа...* (Перехресні стежки, т. 20, с. 344–345).

У першому випадку прохання оформлене сполученням умовного способу дієслова *прошу* з інфінітивом, при якому вживається інтенсифікатор *конче*, що вказує на категоричність виконання дії адресатом. У повторі прохання втрачає значення обов'язковості за рахунок введення сполучення *в усякім разі*, що підкреслює припущення майбутньої дії, та інтенсифікатора *дуже*, що маркує ступінь зацікавленості адресанта у вчиненні дії. Адресант розуміє: щоб переконати іншу людину, потрібно вибирати ввічливі, некатегоричні форми, які б не суперечили її бажанням, а лише злегка підштовхували до виконання пропонованої дії.

Отже, директивний акт прохання постає як соціально фіксований із висхідним статусним вектором адресанта. Нижчий соціальний і комунікативний статус адресанта (прохача) передбачає ретельний відбір мовних засобів, що пом'якшують категоричність спонукування. Найпродуктивнішими з них є перформатив *прошу*, умовний спосіб, питально-спонукальні речення, уживання зворотів ввічливості.

Список використаної літератури

1. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному аспекті / Н. Ф. Баландіна. – К. : АСМУ, 2002. – 330 с.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : Паїс, 2005. – 263 с.
3. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК „Гнозис”, 2002. – 333 с.
4. Медведева Л. М. До типології мовленнєвих актів / Л. М. Медведева // Мовознавство. – 1989. – № 3. – С. 8–19.

² Прошу вас, пане, на одне слово! (нім.)

5. Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах. – К. : Аконт, 2007. – Т. II.
6. Почепцов Г. Г. (мл.) Понятие коммуникативной трансформации / Г. Г. Почепцов // Предложение и текст в семантическом аспекте : межвуз. тем. сборник. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1978. – С. 49–63.
7. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Сполом, 2001. – 224 с.
8. Телеки М. М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру: монографія / М. М. Телеки, В. Д. Шинкарук. – К. : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 175 с.
9. Формановская Н. И. Способы выражения просьбы в русском языке (прагматический подход) / Н. И. Формановская / Русский язык за рубежом. – 1984. – № 6. – С. 67–72.
10. Хлипавка Г. Особливості функціонування часток в імперативних конструкціях: культурологічний аспект / Г. Хлипавка // Вісник Львівського університету, 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – С. 168–173.
11. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Н. В. Швидка. – Х., 1998. – 20 с.
12. Шинкарук В. Д. Категорії диктуму і модусу у структурі речення : монографія / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 271 с.
13. Marcjanik M. W kregy grzeczności. Wubór prac z zakresu polskiej etykiety językowej / M. Marcjanik. – Kielce : W-wo Akademii Świętokryskiej. – 2001. – 225 s.
14. Wasilewski J. Retoryka dominacji / J. Wasilewski. – Warszawa, 2006. – 508 s.

Джерела

Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наукова думка, 1976 – 1986.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню статусно фіксованого мовленнєвого акту прохання в асиметричних ситуаціях спілкування. Виокремлено ознаки і функції цього директивного акту. З'ясовано кореляцію між соціальним статусом мовців і мовними засобами вираження прохання.

Ключові слова: соціальний статус особи, статусно фіксований мовленнєвий акт, прохання, асиметричні ситуації спілкування.

Анотация

Статья посвящена исследованию статусно фиксированного речевого акта просьбы в асимметричных ситуациях общения. Выделены

признаки и функции этого директивного акта. Выяснено корреляцию между социальным статусом собеседников и языковыми средствами выражения просьбы.

Ключевые слова: *социальный статус лица, речевой акт, просьба, асимметричные ситуации общения.*

Summary

The article deals with the research of functional peculiarities of the speech act request in the asymmetrical communicative situation. Special attention is being paid to the correlation between the person's social status and language manifestation of imperative act request.

Key words: *social status of a person, speech acts, request, the asymmetrical communicative situation.*

УДК 371.32:821.161.2

Горячок І. В.

ПУБЛІЦИСТИКА І. БАГРЯНОГО: ІДЕЙНІ ПАРАДИГМИ

Іван Багрянний вписав своє ім'я в історію як найвидатніший політичний речник першої еміграції з Радянського Союзу, відомий письменник та публіцист: його доробки були перекладені кількома європейськими мовами. Не в останню чергу тому, що все, написане Іваном Багрянним, адресоване народу. Публіцистична творчість Багряного була звернена та написана до всіх – від сусіда в будинку до закатованого в Сибіру українця. Найбільш повно і характеристично про І. Багряного сказав академік І. Дзюба: „Постать Івана Багряного – одна із найяскравіших і найдраматичніших в українському письменстві і громадянстві першої половини і середини ХХ ст. Переслідуваний і караний на батьківщині, в УРСР, він не для всіх виявився бажаним і „зручним” і в еміграції, в діаспорі – його політична позиція ставала предметом не лише заперечень, а й злостивих перекручень та наклепів, а серед політичних супротивників знаходилися й такі, що погрожували йому розправою і вдавалися до кримінальних засобів. Замовчуваний в Україні протягом повоєнних років, він (Багрянний) лише останнім часом став відомий читачам на батьківщині. Нині опубліковано ряд його романів, за його творами знімаються фільми, ставляться спектаклі, з'являються дослідження про нього. Актом справедливості і визнання (хоч і запізнілого) стало присудження йому посмертно в березні 1992 року найвищої відзнаки нашої держави – Державної премії України імені Тараса Шевченка” [2, с. 83].